

Коврак усимлигининг биологик хусусиятлари.

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти магистранти

Буриева Дилноза Рамазон кизи

Аннотация: Мазкур тезисда Зирадошлар оиласига кирувчи коврак туркуми турларининг биологик хусусиятларига умумий тавсиф берилган.

Таянч сузлар: Туркум, турлар, хом ашё, смола, сесквитерпеноид, терпеноидли кумарин, мураккаб эфирлар, сесквитерпенли лактон, Зирадошлар ва бошкалар.

Ферула туркуми Зирадошлар оила сичида энг кўп (185) турга эга бўлиб, Ўрта Осиё ва Қозоғистонда уларнинг 110 га яқин, Ўзбекистонда эса 50 тури учрайди. Бу туркум турлари эфир мойли, емхашак, асалчилик, шифобахш, крахмал берувчи, ароматик, озуқабоп ва техника ўсимликлари ҳисобланади.

Ферула туркумининг 100 га яқин коврак турлари сесквитерпеноидли моддалар сақлаши аниқланган. Бундан (54,7 %) коврак тури терпеноидли кумаринлар, 40 (35,5 %) тури мураккаб эфирлар, 15 (12,4 %) тур сесквитерпенли лактонлар сақлаши ўрганилган.

Коврак нинг елимсмоласи халқ табобатида томир тортиши, ўпка сили, ўлат, захм, кўк-йўтал, тиш оғриғи, асаб ва бошқа касалликларни даволаш учун, ҳамда қувват берувчи, балғам кўчирувчи ва гижжа ҳайдовчи дори сифатида қўлланилади.

Ковракнинг жуда ёш новдаларини янчиб, қатикқа қориб хавфли шишлар ва захмга даво қилинади. Елимсмола тиндирмаси (настойкаси), эмульсия ва хабдори ҳолида астма, томир тортиш ва асаб касалликларида ишлатилади. Илмий медицинада коврак елимсмоласи – “асса фетида” номи билан кукун, эмульсия ва тиндирма (настойка) ҳолида оғриқ қолдирувчи, балғам кўчирувчи, ел ҳайдовчи, қувват берувчи ва тинчлантирувчи восита сифатида ишлатилади ва кўпгина давлатлар фармокопеясига киритилган.

Шарқ мамлакатларида Эрон, Покистон, Афғонистон ва Ҳиндистон коврак шираси ва илдизи озиқ-овқат санаотида зиравор сифатида, косметика санаотида атторлик воситалари ишлаб чиқаришда ишлатилади. Буюк табиб Ибн Синонинг фикрига кўра, «Коврак уруғининг қайнатмаси 3 маҳал 50 граммдан ичилса, она сути кўпаяди. Елими сувга кўшиб ичилса, дарҳол овоз чиқади. Ширасига анжир кўшиб ейилса, сариқ касаллигини тузатади. Елимига мурч, сирка кўшиб, ёмон

сифатли яраларга сурилса, фойда қилади. Соч тўкилишига ҳам ўта фойдалидир. Коврак бош мия, склероз, бронхит, астма, сариқ касал, кўк йўтал, диабетга даво, қон кетишини тўхтатади. Иштаҳани очади. Илдизи томчилаб сийдик ва буйрак оғриқларига даво. Уч маҳал қайнатмасидан 30 граммдан ичилса, фойда қилади (муддати 15 кун). Илдиз қайнатмаси барча оғриқларни босади. Бўғилишни кетказади, оғрикни тузатади.

Коврак илдизидан смола олиш май ойидан бошланиб кузгача давом этади, шунинг учун ҳам смола олиш даврлари баҳор ва ёз фасллари даврларига бўлинади. Баҳорги босқич бу тайёргарлик кўриш даври ҳисобланади. Бу босқичда елимсмола тайёрланадиган майдон белгиланиб, ковракни умумий захираси аниқланади ва елимсмола олинадиган ўсимликлар белгиланиб чиқилади. Коврак, эслатиб ўтганимиздек, монокарп ўсимлик бўлганлиги учун барча тупида пояси бўлмайди. Шунинг учун ҳам ўсимликнинг илдизини поя ва ер устки барглардан тозалаб, смола олишга таёрлаш лозим. Бунинг учун, коврак илдизи атрофини 5 - 10 см чуқурликда ва 20-25 см кенгликда ковлаб, илдизнинг тепа қисми очилади, ёмғир сувларидан ҳимоя қилиш учун ариқча очиб қўйилади. Коврак илдизини устки қисми очилгандан сўнг, смола олиш учун кесиб қўйилади ва илдиз усти куёш нури ва ташқи таъсирлардан ҳимоя қилиш учун махсус кесилган картон билан беркитиб қўйилади. Шу тариқа елимсмолани илдиздан юқори кесилган томон кўтарилишга имкон яратилади, 5-6 кун ўтгандан сўнг, биринчи ва учинчи кесимда сифатли “донак” шираси йиғилади ва тўпланган елим йиғиштириб олинади, сўнг яна янги жойдан кесиб қўйилади, мавсум давомида, ўсимлик илдизининг каттакичиклигига қараб 20-30 маротаба кесиш мумкин.

Бизнинг республикамызда эса коврак елимни тайёрлаш расман 2006 йилдан бошланди. Шунинг учун ҳам ковракдан смолаелим олиш учун биринчи навбатда ковракни табиий биологик ва эксплуатацион захираларини аниқлаб, катта масштабдаги харитасини тузиб улардан табиатга зарар етказмасдан фойдаланишни ташкил қилиш, табиий шароитда қайта тикланишга имконият яратиш керак, табиий майдонларда навбатма-навбат тайёрлаш ишларини амалга оширни ташкил қилиш лозим.

Келажакда мутахассислар томонидан ковракнинг сувли майдонларда биоэкологик хусусиятларини ўрганиб, уларни маданий ҳолда кўпайтириш ва етиштириш муаммосини ҳал қилиш фанимиз олдидаги асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Ковракнинг плантацияларини уларнинг табиий ўсиш шароитларида ташкил этиш мақсадга мувофиқ, сугориладиган далаларда саноат

плантацияларини ташкил этиш учун амалий илмий тадқиқодлар олиб бориш давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Булгакова Л. Л. Оригинальный медонос ферула ассафетида // Пчеловодство: журнал. — 1961.

Камелин Р. В., Хасанов Ф.О. Вертикальная поясность растительного покрова хр. Кугитанг (Юго-западный Памироалай). Бот. журн., 1987,

Коровин Е. П. Иллюстрированная монография рода *Ferula* (Tourn.) L.. — Институт ботаники и зоологии АН УзССР. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1947.

Коровин Е. П. *Ferula* L. - Ферула. Флора Узбекистана. Т. III. Ташкент, изд-во АН УзССР.С.

Холматов Х.Х., Аҳмедов Ў.А. Фармакогнозия.—Ташкент: Ибн Сино, 1995.—

Халмуратов М. А. Бойсун Чўлбаир тоғларининг ўсимликлар қоплами. Автореф. канд. дисс. Т., 2007. 20б.